

УДК 159.922.8

DOI: 10.15587/2313-8416.2015.51974

ВПЛИВ СІМ'Ї ПОВТОРНОГО ШЛЮБУ НА МОТИВАЦІЙНО-ПОТРЕБОВУ СФЕРУ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ

© І. В. Пустовалов

У статті основі емпіричного дослідження висвітлено особливості впливу сім'ї повторного шлюбу на мотиваційно-потребову сферу особистості підлітків. Особливу увагу приділено проблемам сімей повторного шлюбу. Визначено, що для переважної частини підлітків із сімей повторного шлюбу актуалізується потреба у повазі та підтримці з боку близького оточення (дорослих) ніж однолітків

Ключові слова: мотиваційно-потребова сфера, особистість підлітків, сім'я повторного шлюбу, підтримка та повага, батьки

Based on the results of empirical research the author analyzes the effects of stepfamilies on teenagers' needs and motivation. Much attention is paid to the problems faced by stepfamilies. The majority of stepfamily teenagers have been found to have a strong need for respect of the adults rather than of their peers

Keywords: needs and motivation, teenager's personality, stepfamily, support and respect, parents

1. Вступ

Динамічні тенденції розвитку сучасного суспільства спонукають до пошуків нових, психологічно обґрунтованих методів і підходів до розв'язання проблем виховання підростаючої молоді. Особливої гостроти набувають проблеми, які пов'язані з процесами формування та розвитку особистості підлітків, що значною мірою детерміновані соціальними умовами, серед яких, безумовно, провідна роль належить сім'ї.

У разі перебування підлітка в сім'ї повторного шлюбу, процес його виховання часто здійснюється у конфліктній формі, що зумовлено наявністю проблемних зон у становленні та розвитку такої форми сімейних відносин [1]. Адаже в таких сім'ях під час розпаду першого шлюбу здебільшого виникають дизгармонійні стосунки між батьками, що обумовлено їх деструктивними особистісними характеристиками (агресивністю, інфантильністю, емоційною відчуженістю від себе та інших, низькою самооцінкою, незадоволеністю ряду потреб тощо).

Напруженість і нестабільність сімейного середовища негативно відображається на становленні особистості дитини (В. Сатір), впливає на появу в неї негативних рис характеру й емоційних розладів (Т. Алексєнко, Т. Бессонова). Ці характеристики, у свою чергу, негативно впливають на формування особистості підлітків, сприяють виникненню певних психологічних особливостей, заважають задовольняти свої основні потреби, викликають стан внутрішньої напруги, блокують мотиваційну складову їх особистості, негативно позначаються на розвитку потребо-мотиваційної сфери тощо.

2. Аналіз літературних даних та постановка проблеми

Мотиваційно-потребова сфера особистості як детермінант поведінки і діяльності індивіда у підлітковому віці набуває суттєвих змін.

Як відомо, у процесі формування особистості підлітків створюється певна ієрархічна система потреб і мотивів. Завдяки розвитку процесів самосвідомості в цей системі відбуваються якісні зміни, які

стають більш стійкими. Механізми дії мотивів стають більш усвідомленими, оскільки виникають вже на основі свідомо прийнятого наміру і задалегідь поставленої цілі. Унаслідок виникнення опосередкованих потреб, підліток вже може свідомо керувати своїми прагненнями і потребами, формувати довготривалі життєві плани та бачити перспективи, а також більш повно оволодівати своїм внутрішнім світом [2].

На думку І Булах, у сучасної молоді значно зросли потреби в самостверженні, самовизначенні та самореалізації. Водночас, спостерігаються явища поступової примітивізації свідомості й самосвідомості, завдяки чому доволі частими є прояви духовної спустошеності, егоїзму, інфантилізму; втрата підростаючим поколінням почуття відповідальності, які призводять до деформації нормативно-ціннісної сфери зростаючої особистості, особливо у підлітковому віці [3]. На нашу думку, ці процеси ще більш поглиблюються у підлітків з сімей повторного шлюбу. Адаже за даними досліджень будь-яке серйозне відхилення від норми внутрішньо сімейних відносин, яке зумовлене кризою сім'ї, негативно позначається на розвитку особистості підлітка, зумовлюючи різке зниження потенціалу її виховних можливостей [4].

Слід зазначити, що дослідження мотиваційно-потребової сфери особистості підлітків були відображені в працях як зарубіжних, так і вітчизняних учених (Л. Божович, Л. Виготський, Є. Ільїн, О. Леонтєв, А. Маслоу, В. Мерлін, Ж. Нюттен, Х. Хекхаузен, П. Якобсон та ін.).

Вивчався вплив сім'ї на розвиток особистості підлітків (А. Антонов, К. Аронс, К. Роджерс, Г. Фігдор та ін.).

Разом з тим вплив сім'ї на мотиваційно-потребову сферу особистості підлітків у сім'ях повторного шлюбу, попри всю актуальність, не виступав предметом спеціального дослідження. Все це і зумовило *мету нашої роботи* – дослідити вплив сім'ї повторного шлюбу на мотиваційно-потребову сферу особистості підлітків.

3. Методи дослідження впливу сім'ї повторного шлюбу на мотиваційно-потребову сферу особистості підлітків.

Вплив сім'ї повторного шлюбу на мотиваційно-потребову сферу особистості підлітків досліджено за допомогою «Методики вивчення мотиваційно-потребової сфери» [5]. Методика призначена для вивчення структури мотиваційно-потребової сфери підлітків та юнаків 14–17 років.

За допомогою даної методики оцінюється значущість і встановлюється ієрархічна підпорядкованість сімнадцяти потреб: у фізичному вдосконаленні (ФВ); у духовному вдосконаленні (ДВ); у трудовій діяльності (ТД); в дружбі (ДР); в емоційній близькості (ЕБ); у повазі й підтримці з боку дорослих (ВЗР); у повазі й підтримці з боку батьків (РІД); у повазі й підтримці з боку однолітків (СЗР); в розвагах (РОЗВ); у комфорті (КОМФ); у пізнанні (ПІЗН); у

лідерстві (ЛІД); у протилежній статі (ПС); у наданні допомоги оточуючим (ПО); у досягненнях (ДОС); в автономії (АВТ); у престижі (ПР).

У дослідженні взяли участь 415 дітей віком 14–15 років – 182 дівчинки (43,9 %) та 233 хлопчики (56,1 %), з них – 296 дітей (71,3 %) із сімей першого шлюбу, 119 дітей (28,7 %) – повторного. Дослідження проводилося на базі шкіл № 15, 21, 41 м. Сімферополя, № 21 м. Вінниці, гімназії № 109 у м. Києві.

Статистичні розрахунки виконані з використанням пакету прикладних комп'ютерних програм SPSS, версія 17.0.

4. Результати дослідження

За результатами дослідження виявлено подібність ієрархічної підпорядкованості потреб підлітків з сімей першого та повторного шлюбів (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз значущості потреб підлітків з сімей першого та повторного шлюбу (за методикою МПС [5])

Потреби підлітків	Бали, у середньому			
	Сім'я першого шлюбу	Ранг	Сім'я повторного шлюбу	Ранг
1. Потреба в досягненні	10,53	2	11,03	1
2. Потреба у визнанні	8,95	5	9,92	2
3. Потреба у дружбі	11,0	1	9,82	3
4. Потреба в автономії	9,3	3	9,40	4
5. Потреба у фізичному вдосконаленні	8,25	8	8,99	5
6. Потреба в емоційній близькості	9,1	4	8,85	6
7. Потреба у повазі та підтримці з боку батьків	8,2	9	8,55	7
8. Потреба у допомозі оточуючих	7,48	11	8,20	8
9. Потреба у розвагах	8,75	6	8,18	9
10. Потреба у духовному вдосконаленні	8,41	7	7,94	10
11. Потреба у протилежній статі	7,55	10	6,84	11
12. Потреба у трудовій діяльності	7,11	12	7,68	12
13. Потреба у лідерстві	6,54	13	6,81	13
14. Потреба у повазі та підтримці з боку дорослих	6,53	14	6,75	14
15. Потреба у престижі	6,5	15	6,39	15
16. Потреба у комфорті	5,85	16	5,47	16
17. Потреба у повазі та підтримці з боку однолітків	5,79	17	5,12	17

Разом з тим аналіз потреб, які є пріоритетними для підлітків (мають 1–6 ранг в ієрархії потреб), дозволяє зробити висновок, що для підлітків із сімей першого шлюбу більш значущими є потреби в дружбі та духовному вдосконаленні, а із сімей повторного шлюбу – досягненні та емоційної близькості.

Одержані результати узгоджуються з даними дослідження В. Іванової та О. Іконнікової, за результатами якого в благополучних сім'ях потреба у духовних цінностях більше ніж у матеріальних [6]. На наступному етапі емпіричного дослідження за результатами дисперсійного аналізу виявлено статистичні відмінності у значущості потреб підлітків залежно від структури сім'ї. Зокрема, у підлітків із сімей повторного шлюбу менш виражена значущість потреби в повазі та підтримці з боку однолітків ніж у підлітків із сімей першого шлюбу, особливо в досліджуваних чоловічій статі (рис. 1, $p < 0,05$).

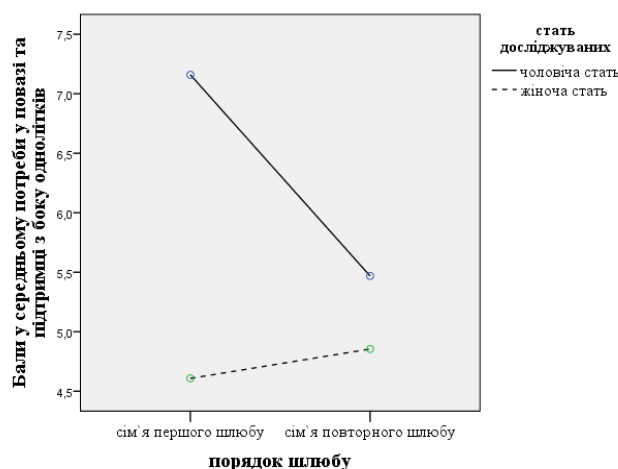

Рис. 1. Значущість потреби в повазі та підтримці з боку однолітків у підлітків із сімей першого та повторного шлюбів

Примітно, що за шкалою «потреба в повазі й підтримці з боку батьків» спостерігається зовсім протилежна картина (рис. 2, $p < 0,01$).

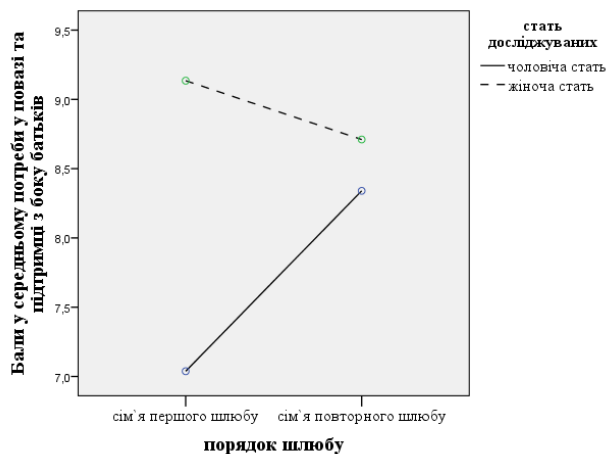

Рис. 2. Значущість потреби у повазі та підтримці з боку батьків у підлітків із сімей першого та повторного шлюбів

Як впливає з рис. 2, у підлітків із сімей повторного шлюбу більше виражена потреба у повазі та підтримки з боку батьків ніж у підлітків із сімей першого шлюбу, особливо хлопчиків.

Разом з тим, у підлітків жіночої статі значущість зазначеної потреби не залежить від того, в якій сім'ї вони виховується. Це, на нашу думку, може бути зумовлено тим, що сім'ї повторного браку переважно складаються з матері та прийомного батька, а, як свідчать результати дослідження Є. Баранової, підлітку чоловічої статі важче побудувати стосунки з прийомним батьком, що опосередковано якістю емоційного зв'язку та формалізацією контактів матері з сином у діаді "мати-дитина" [7].

Отже, хлопчики із сімей повторного шлюбу більш прагнуть до поваги з боку батьків, більш потребують їхньої підтримки ніж хлопці з сімей першого шлюбу.

Адже дефіцит батьківської любові, у процесі виховання, впливає на формування несприятливих рис характеру у дитини, дає менші можливості для досягнення високої самоповаги, створення стійкого, позитивного Я-образу, побудови теплих, гармонійних стосунків з іншими людьми [8]. Тому підлітки, відчуючи байдуже відношення і ставлення до себе, набувають досвіду байдужих і формальних взаємин у сім'ї, що, ймовірно, є джерелом їх невпевненості і занепокоєння з приводу створення в майбутньому власного щасливого сімейного життя, а також вони відчують високу потребу в близьких і психологічно безпечних внутрішньосімейних взаєминах [9].

Ці висновки підкріплюються даними, одержаними за шкалою «потреба в повазі і підтримці з боку дорослих», які свідчать про те, що хлопчики з сімей повторного шлюбу більш суттєво, ніж однолітки з сімей першого шлюбу, прагнуть підтримки з боку дорослого світу (рис. 3, $p < 0,01$).

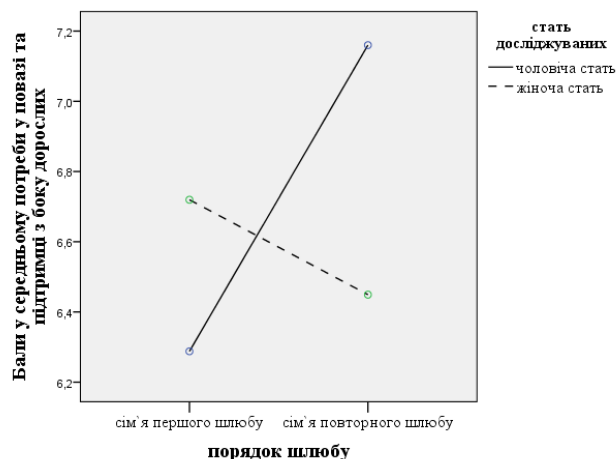

Рис. 3. Значущість потреби у повазі та підтримці з боку дорослих у підлітків із сімей першого та повторного шлюбів

Тому можна припустити, що дівчаткам з сімей повторного шлюбу більшою мірою не вистачає чоловічої уваги, і вони охочіше йдуть на контакт з вітчизном, а ті відповідають їм взаємністю. Щодо хлопчиків, то їм притаманне більш рівне ставлення до сторонніх чоловіків, тому тим важче встановити з ними контакт, але в той же час, як свідчать результати, вони все ж потребують від них поваги та підтримки.

Тож, виходячи з показників домінування значущих потреб свідчить про необхідність визнання та отримання поваги й підтримки від найближчого оточення. Крім того, вираженість тієї чи іншої потреби може вказувати на значимість, референтність об'єкта взаємин, спрямованість орієнтації підлітків у спілкуванні, залежність, прийняття норм поведінки і прагнення до оволодіння цінностями певної групи людей.

У підлітків – дівчат із сімей повторного шлюбу порівняно із дівчатами із сімей першого шлюбу виявлено (на рівні тенденції) нижчі показники за шкалою «потреба у емоційній близькості». Потреба в емоційній близькості свідчить про бажання зустріти людину, з якою можна поділитися потаємними думками.

Під час проходження ситуації розпаду сім'ї мати стає для дитини головною, а іноді і єдиною опорою і джерелом психологічного захисту. При повторному шлюбі, коли жінка поглинена особистим емоційним станом при налагодженні взаємовідносин з «новим» чоловіком, вона не завжди здатна усвідомити необхідність емоційних контактів дитини з нею, побачити душевні переживання дитини, зрозуміти їх причину. Унаслідок цього різко скорочується і збіднюється її емоційне ставлення до дитини. Чим довше мати і дитина жили в умовах неповної сім'ї, тим відчутніше для дитини виявляється зміщення уваги матері до нового чоловіка. Можна припустити, що збіднення і формалізація контактів матері з дочкою від першого шлюбу провокують різні форми їх глибоких емоційних переживань.

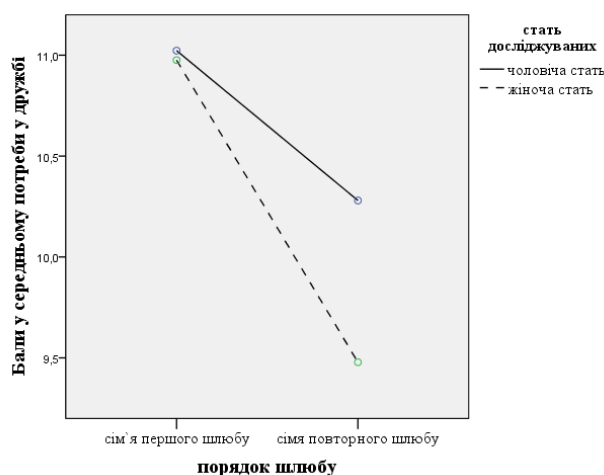

Рис. 4. Значущість потреби у дружбі в підлітків із сімей першого та повторного шлюбу

Показники за шкалою «потреба у дружбі» (рис. 4, $p < 0,05$) підтверджують те, що переважання цієї потреби у підлітковому віці зустрічається досить часто. Потреба в дружбі вказує на прагнення підлітків знайти справжніх, чуйних друзів, здатних прийти на допомогу в скрутну хвилину. Дружба, як особливий вид спілкування, за допомогою якого підлітки намагаються вирішити цілий ряд проблем самосвідомості, самоствердження і самовизначення. Адаптивна потреба в дружбі одна з найбільш стійких особистісних характеристик підлітків. Орієнтація на контакти пов'язана з посиленням процесів афіліації. Вони ґрунтуються на природному бажанні кожного підлітка, хлопчика чи дівчини об'єднатися з собі подібними, бути в суспільстві однолітків, отримувати від них дружню підтримку, користуватися їх симпатією.

Але з результатів за цією шкалою випливає, що бажання задовольнити потреби в дружбі у підлітків з сімей повторного шлюбу, як у хлопчиків, так і у дівчат, свідчить не про надлишок тісних міжособистісних контактів, а про їх дефіцит, а також свідчить про почуття самотності і загубленості, які, ймовірно, з'являються внаслідок відсутності прояви інтересу до особистості дитини та байдужим ставленням до них близьких.

6. Висновки

Отже, підводячи підсумок, можна зробити висновки, що на підлітків з сімей повторного шлюбу дуже великий вплив мають внутрішньосімейні взаємовідносини, які склалися в процесі їх створення, між дітьми та нерідними батьками. Унаслідок цього відбувається формування психологічних особливостей у процесі розвитку їх особистості, особливо у мотиваційно-потребової сфері. Так за результатами дослідження виявлено, що у підлітків з сімей, як повторного, так і першого шлюбу загалом немає особливих відмінностей у значущості в ієрархічній підпорядкованості потреб. Але для підлітків з сімей повторного шлюбу більш значущою є потреба у фізичному вдосконаленні на відміну від підлітків з сімей першого шлюбу, для котрих замість неї є потреба у

духовному вдосконаленні, що має підтвердження у дослідженнях російських учених.

При більш глибокому дослідженні, на рівні гендерних відмінностей та структури сім'ї, виявилось, що у підлітків із сімей повторного шлюбу менш виражена значущість потреби в повазі та підтримці з боку однолітків ніж у підлітків із сімей першого шлюбу, особливо в досліджуваних чоловічої статі, також хлопчики із сімей повторного шлюбу більш прагнуть до поваги з боку батьків та підтримки з боку дорослого світу, ніж хлопці з сімей першого шлюбу. У підлітків – дівчат з сімей повторного шлюбу порівняно із дівчатами з сімей першого шлюбу виявлено низьку потребу у емоційній близькості. Крім того, бажання задовольнити потреби в дружбі у підлітків з сімей повторного шлюбу, як у хлопчиків, так і у дівчат, свідчить не про надлишок тісних міжособистісних контактів, а про їх дефіцит, а також свідчить про почуття самотності і загубленості, які, ймовірно, з'являються внаслідок відсутності прояви інтересу до особистості дитини та байдужим ставленням до них близьких.

Таким чином, підводячи підсумок, ми зазначаємо про те, що сім'я має суттєвий вплив на мотиваційно-потребову сферу особистості підлітків, а в сім'ях повторного шлюбу цей вплив має свої психологічні особливості, що обумовлює актуальність подальшого дослідження.

Література

1. Хоменко, И. А. Воспитание в семье и построение образа "Я" ребенка [Текст] / И. А. Хоменко // Народное образование. – 2010. – № 2. – С. 266–270.
2. Выготский, Л. С. Хрестоматия по возрастной психологии [Текст] / Л. С. Выготский; под ред. О. А. Карабанова, А. И. Подольского, Г. В. Бурменской. – М., 1999. – 320 с.
3. Булах, И. С. Психологические основы личностного зростания подростков [Текст]: автореф. дис. ... д-ра психол. наук / И. С. Булах. – К., 2004. – 42 с.
4. Буянов, М. И. Ребенок из неблагополучной семьи [Текст] / М. И. Буянов. – М.: Просвещение, 1988. – 207 с.
5. Лях, В. В. Пакет психодиагностических методик «Профиль 2.0» [Текст] / В. В. Лях, Г. И. Юшкевич и др. // Республиканский центр профессиональной ориентации молодежи. – Режим доступа: <http://www.rogachevoo.gov.by/teachers/1556>
6. Иванова, В. С. Влияние стабильности семьи на формирование ценностных ориентаций и самоопределение подростка [Текст] / В. С. Иванова, А. А. Иконникова // Вестник Томского государственного университета. – 2010. – № 332. – С. 36–39.
7. Баранова, Е. В. Повторный брак матери и эмоциональное самочувствие ребенка [Текст] / Е. В. Баранова – М.: Медицинский центр, 2007. – 58 с.
8. Бондарчук, О. И. Психология семьи: курс лекций [Текст] / О. И. Бондарчук. – К.: МАУП, 2001. – 96 с.
9. Лозовенко, А. С. Стиль воспитания в семье и ценностные ориентации подростков с девиантным поведением [Текст] / А. С. Лозовенко, И. Н. Коноплева // Психология и право. – 2012. – № 2. – С. 1–14.

References

1. Homenko, I. A. (2010). Vospitanie v sem'e i postroenie obraza "Ja" rebenka. Narodnoe obrazovanie, 2, 266–270.
2. Vygotskij, L. S.; Karabanova, O. A., Podol'skogo, A. I., Burmenskoj, G. V. (1999). Hrestomatija po vozrastnoj psihologii. Moscow, 320.
3. Bulah, I. S. (2004). Psihologichni osnovy osobystynogo zrostantnja pidlitkiv. Kyiv, 42.
4. Bujanov, M. I. (1988). Rebenok iz neblagopoluchnoj sem'i. Moscow: Prosveshhenie, 207.
5. Ljah, V. V., Jushkevich, G. I. et. al. Paket psihodiagnosticheskikh metodik «Profil' 2.0». Respublikanskij centr pro-

fessional'noj orientacii molodezhi. Available at: <http://www.rogachevoo.gov.by/teachers/1556>

6. Ivanova, V. S., Ikonnikova, A. A. (2010). Vlijanie stabil'nosti sem'i na formirovanie cennostnyh orientacij i amoopredelenie podrostka. Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, 332, 36–39.
7. Baranova, E. V. (2007). Povtornyj brak materi i jemotional'noe samochuvstvie rebenka. Moscow: Medicinskij centr, 58.
8. Bondarchuk, O. I. (2001). Psihologija sim'i: kurs lekcij. Kyiv: MAUP, 96.
9. Lozovenko, A. S., Konopleva, I. N. (2012). Stil' vospitanija v sem'e i cennostnye orientacii podrostkov s deviantnym povedenim. Psihologija i pravo, 2, 1–14.

Рекомендовано до публікації д-р психол. наук Бондарчук О. І.
Дата надходження рукопису 22.10.2015

Пустовалов Іван Вікторович, аспірант, кафедра психології управління, старший викладач, заступник директора з виховної роботи, кафедра загальної та практичної психології, ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», вул. Артема, 52-а, м. Київ, Україна, 04053
E-mail: ivp75un@email.ua

УДК 37.016:7(477)«179/182»

DOI: 10.15587/2313-8416.2015.51993

РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

© Н. В. Сулаєва

Висвітлюються питання розвитку вітчизняної мистецької освіти XVIII–XX століть з урахуванням нових підходів педагогічної науки до функціонування видів освітньої діяльності, що дозволило здійснювати дослідження, виокремивши формальні та неформальні ознаки мистецької освіти. Наголошується на переважанні неформальних ознак передачі досвіду мистецької діяльності та поступальному розвитку формальної мистецької освіти на теренах України в означений історичний період

Ключові слова: мистецька освіта, формальні й неформальні ознаки мистецької освіти, мистецтво

The article highlights the question of development of national art education of the second half of the 18th – early 20th centuries taking into account new approaches of pedagogy to the functioning of various types of educational activities; it has allowed carrying out a research and singling out formal and non-formal features of art education. It has been emphasized on the prevalence of non-formal features of transmission of artistic experience and development of formal art education in Ukraine during the mentioned historical period

Keywords: art education, formal and non-formal features of art education, art

1. Вступ

Мистецька освіта – один із важливих компонентів цілісного духовного розвитку особистості. Її рівень є визначальним для підвищення культурного потенціалу всього суспільства. Тому в умовах модернізації вищої школи України актуальними залишаються питання усвідомлення здобутків вітчизняної мистецької освіти минулого та збагачення сучасних практик передачі досвіду мистецької діяльності молодому поколінню.

2. Постановка проблеми

Вагомими надбаннями в царині української мистецької освіти характеризується період від другої половини XVIII до 20-их років XX століття. З огляду на підходи вітчизняних науковців до виокремлення різних видів освітньої діяльності особистості, дослідження мистецької освіти означеного періоду, на

нашу думку, варто здійснювати з урахуванням формальних (державна підтримка освітньої діяльності; встановлення певних норм щодо реалізації процесу надання освіти, наприклад, змісту і терміну навчання, оцінювання рівня сформованості знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних та громадянських якостей; видання документу про освіту тощо [1]), та неформальних (нерегламентованість місцем здобуття, терміном та формою навчання [2, 3]; нерегульованість заходами державної атестації [4, 5]; доповнення результатів формальної освіти [6, 7]) ознак освітньої діяльності [8].

3. Літературний огляд

Вивчення основних аспектів мистецької освіти на теренах нашої держави окресленого періоду здійснювалося на основі монографій [9–13] вітчизняних мистецтвознавців, істориків, педагогів, мово-